

I. PSICHOSOCIALINIAI UGDYMO(SI) ASPEKTAI

I. PSYCHOSOCIAL ASPECTS OF EDUCATION

ISSN 1392-5369

Specialusis ugdymas. 2013. Nr. 2 (29), 8–16

Special Education. 2013. No. 2 (29), 8–16

NEŽYMŲ INTELEKTO SUTRIKIMĄ TURINČIŲ PAAUGLIŲ LYTIŠKUMO UGDYMAS EDUKACINĖJE IR SOCIALINĖJE APLINKOJE: TĖVŲ IR PEDAGOGŲ POŽIŪRIS

Neringa Povilaitienė, Liuda Radzevičienė

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 25, LT-76351 Šiauliai

Lytiškumas yra neatsiejama visų žmonių, tarp jų ir intelekto sutrikimą turinčių asmenų, gyvenimo dalis, atsiskleidžianti per lytinį tapatumą. Jo formavimuisi didelę įtaką turi mokinių socialinė ir edukacinė aplinka, taip pat jų sąsajos. Straipsniu siekiama atskleisti nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo ugdymo aktualumo socialinėje ir edukacinėje aplinkoje aspektus. Tyrimo metu nustatytas skirtingas tėvų ir pedagogų požiūris į nežymų intelekto sutrikimą turinčių mokinių lytiškumo ugdymą socialinėje ir edukacinėje aplinkoje. Pedagogai akcentuoja, kad lytiškumo ugdymas yra aktuali problema dėl mokinių nepakankamų žinių apie lytiškumą, aktyvaus auklėtinių lytinio gyvenimo, emocijų ir elgesio problemų, neigiamo šeimos ir aplinkos poveikio. Tėvai lytiškumo ugdymą vertina pasyviai, jie labiau linkę šią funkciją perduoti pedagogams ir žiniasklaidai.

Esminiai žodžiai: *negalė, nežymus intelekto sutrikimas, lytiškumas, lytiškumo ugdymas.*

Įvadas

Lytiškumas yra neatsiejama visų, taip pat ir intelekto sutrikimą turinčių, žmonių gyvenimo dalis, kuri atsiskleidžia per lytinį tapatumą – vyriškumą ar moteriškumą. Jo formavimuisi didelę įtaką turi visuomenėje vyraujančios elgesio normos, vertybės, stereotipai (Anderson, Kitchin, 2000; McCabe, Cummins, Deeks, 1999; Farely, O'Brien, Praina, 2007; Cuskelly, Gilmore, 2007 ir kt.). Šis procesas vyksta mokinių socializacijos metu, kada asmuo perima kultūros normas, plėtoja savo potencialą ir tampa visaverčiu visuomenės nariu (Martin, Ruble, 2004), o lytinio identiteto formavimas(is) yra viena iš sėkmingos socializacijos prielaidų (Yvi, 2012). Akcentuojama, kad visuomenės idealai, problemos, visas gyvenimas neatsiejamas nuo augančios kartos mokomosios ir nemokomosios veiklos, todėl svarbus visų ugdymo procesų dalyvių bendradarbiavimas lytiškumo ugdyme, teigiamas visuomenės ir šeimos požiūris, nes pasak Ustilaitės (2008), taip išugdomas tikrasis moteriškumas ir vyriškumas. Lytiškumo ug-

dymas (mokinių rengimas gyvenimui, santuokai, suteikiant žinių apie šeimą, ugdant brandžią ir dorovingą asmenybę, gerbiančią žmogaus gyvybę, gebančią kurti brandžius tarpasmeninius santykius, puoselėjančią lytinę sveikatą ir mokačią pasipriešinti neigiamai aplinkos įtakai) vyksta per asmens individualių savybių formavimą emocijiniame ir socialiniame kontekstuose. Nežymų intelekto sutrikimą turintiems mokiniams lytiškumo ugdymas ypač svarbus dėl socialinių įgūdžių stokos, pernelyg didelio patiklumo, prierašumo, emocionalumo tarpasmeniniuose santykiuose (Eastgate, Scheermeyer, Driel, 2012; Nangle, Hansen, 1993). Tai kelia grėsmę ugdytinių saugumui, nes šiuolaikinėje informacinėje visuomenėje, plintant mobiliųjų, kompiuterinių ir kt. technologijų naudojimui, intelekto sutrikimą turintys asmenys gali tapti seksualinės prievartos aukomis, būti įtraukiami į prostituciją, pornografiją ar „seksualinį turizmą“ [angl. “sex tourism”]. Visuomenėje turėtų būti aktyviai svarstomos problemos, susijusios su intelekto sutrikimą turinčių asmenų lytine ir seksualine disfunkcija, ir teisės į

lytiškumą, santuoką, tėvystę, kontracepcijos pripažinimą (Veglia, 2004). Negalė gali pažeisti žmogaus seksualinį funkcionalumą, reproduktyvumą, tačiau tai nereiškia, jog yra prarandamas ir lytiškumas. Neįgaliojo kaip ir kitų asmenų lytiškumas turi būti suvokiamas kaip natūrali ir labai svarbi gyvenimo ypatybė, kaip dalis bendrosios žmogaus sveikatos, nes psichologiniai ir emociniai lytiškumo aspektai neįgaliam žmogui išlieka ne mažiau aktualūs kaip ir įgaliajam.

Nežymų intelekto sutrikimą turintis mokinys yra tam tikros bendruomenės narys, jį supa tam tikra *socialinė aplinka*: šeima, jos nariai, draugai, bendraamžiai ir kt. (Ustilaitė, 2001; Obelenienė, Pukelis, 2004 ir kt.) bei *edukacinė aplinka*: klasės, mokyklos bendruomenė (Westheimer, Stanford, 2005; Veglia, 2004; Ustilaitė, 2008 ir kt.). Šių aplinkų glaudus bendradarbiavimas ypač svarbus sėkmingam lytiškumo ugdymui. Reikia pažymėti, kad pedagogai, remdamiesi *edukacinėje aplinkoje* keliamais reikalavimais (dinamiška mokymo ir mokymosi erdvė, sukurta ir veikiama edukatoriaus bei sąlygota edukacinio tikslo, jį atitinkančio turinio ir jo įsisavinimą paremiančių metodų (Jucevičienė, 2008), dažniausiai siekia sąmoningai perteikti lytiškumo ugdymo klausimus, *socialinėje aplinkoje* žinios paprastai perduodamos nesąmoningai per šeimos ir aplinkinių tarpusavio santykius, o mokiniai tiesiog kopijuoja elgsenos modelius, perima vyro ar moters vaidmens supratimą. Taigi kuo panašesni socialinės ir edukacinės aplinkos keliami lytiškumo ugdymo tikslai, tuo lengviau juos įgyvendinti nežymų intelekto sutrikimą turinčio mokinio lyties identiteto formavimosi kontekste.

Mokyklos bendruomenės ir šeimos bendradarbiavimo svarba pabrėžiama pagrindiniuose švietimo sistemą reglamentuojančiuose įstatymuose: Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatyme (2003), Valstybinėje švietimo strategijoje 2003–2012, Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose (2008). Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programoje (2007) teigiama, kad brandaus lytiškumo ugdymas gali būti sėkmingas, jei pirmaisiais ir pagrindiniais vaikų auklėtojais laikysime tėvus. Pedagogai turėtų skatinti tėvus dvasiniam bendravimui su ugdytiniais, be jo moralinis lavinimas virsta moralizavimu. Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programoje (2007) taip pat akcentuojama, kad šis bendradarbiavimas ypač svarbus tada, kai tėvų dėmesys mokinių ugdymui yra nepakankamas. Šioje pro-

gramoje taip pat pažymima glaudaus mokytojų ir tėvų bendradarbiavimo būtinybė, įtraukiant tėvus į lytiškumo ugdymo programą. Šis bendradarbiavimas svarbus, kai tėvai, auginantys intelekto sutrikimų turinčius paauglius, rūpinasi vaiko gerove, jiems nepakanka žinių, susijusių su lytiškumo ugdymo klausimais, arba tiesiog neigia vaiko lytiškumą.

Probleminis tyrimo klausimas – koks nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo sampratos skirtumas, atsiskleidžiantis tėvų ir pedagogų požiūryje?

Tyrimo objektas – tėvų ir pedagogų požiūris į nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo ugdymą socialinėje ir edukacinėje aplinkoje.

Tyrimo tikslas – atskleisti tėvų ir pedagogų požiūrį į neįgalių vaikų lytiškumo ugdymo aktualumą ir ugdymo proceso dalyvių bendradarbiavimo poreikį socialinėje ir edukacinėje aplinkoje.

Tyrimo metodologinis pagrindimas. Tyrimas remiasi keturių filosofinių paradigimų derme, leidžiančia suprasti sudėtingą lytiškumo fenomeną, jo sampratos kaitą nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių ugdymo procese. Tėvų ir pedagogų požiūrį į nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo ugdymą edukacinėje ir socialinėje aplinkose atskleidžia:

- 1) *visuminio (holistinio) asmenybės supratimo* paradigma, teigianti, kad holistinis požiūris į vaiką atspindi jo raidos integralumą ir visapusiškumą (J. Pestalozzi, J. Dewey, M. Montessori, R. Steineris ir kt., cit. Vasiliauskas, 2006). Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programoje (2007) akcentuojama, kad lytiškumo ugdymas mokyklose turi remtis visuminiu (holistiniu) asmenybės suvokimu, t. y. kada žmogaus kūniškasis lygmuo bus suprantamas kaip neatsiejamas asmens psichinės, dvasinės ir socialinės raiškos komponentas. Formuojant pagrindines neįgaliųjų lytiškumo mokymo ir auklėjimo nuostatas, būtina tarpdisciplininė

prieiga, paremta lytiškumo ugdymo sampratos vienove;

- 2) *socialinio konstruktyvizmo teorinės krypties atstovai* (P. L. Bergeris, T. Luckmanas, cit. Martišauskienė, 2008), akcentuodami pažinime ne tikrovės įsivaizdavimą, o metodų, kuriant tikrovės konstrukcijas, taikymą, nurodo, kad ugdymui(si) palankios socialinės ir kultūrinės aplinkos, kuriose taip pat vyksta ir lyties socialinio konstravimo procesas. Remiantis šia paradigma, nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytinis švietimas turėtų remtis lygių galimybių, švietimo prieinamumo principais, planuojant ugdymo turinį būtų įvertinama ugdytinio socialinė ir kultūrinė aplinka;
- 3) *pragmatizmo* ugdymo filosofijos įžvalgos ugdymą traktuoja kaip patirtis, nusakančias mokinio santykį su aplinka, išryškinant ne žinių, o gebėjimų svarbą, sprendžiant įvairias gyvenimo problemas (C. Pierce'as, W. Jamesas, J. Dewey, cit. Rugevičiūtė, 2008). Tai skatina taikyti probleminį ugdymą, kur mokiniai, aktyviai panaudodami žinias, įgūdžius, vertybines nuostatas, ieškos sprendimo būdų. Pragmatiškoji ugdymo paradigma aktuali intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo ugdyme, nes per turimą socialinę patirtį remiasi (ir plėtoja) socialiai aktualias asmeniui žinias;
- 4) *feministinis požiūris į lytiškumo ugdymą* gali būti traktuotinas per trečiosios bangos postmodernųjį feminizmą (B. J. Dow, A. Books, cit. Tereškinas, 2004; Flax, 1995), lytiškumą ugdant per lyčių lygybės, lygių vyro / moters saviraiškos galimybių ir vienodo prieinamumo, nestereotipinės elgsenos lavinimo, lygiaverčių lyčių vaidmenų ugdymo(si) nuostatas, kurios gali būti vykdomos edukacinėje, socialinėje ir kultūrinėje aplinkose.

Tyrimo metodai. Remiantis metodologinėmis tyrimo įžvalgomis atlikta mokslinės literatūros analizė, kuri leido konstruoti empirinių duomenų rinkimo strategiją.

Pasirinkta kokybinė tyrimo prieiga leidžia kurti lytiškumo ugdymo reiškinių vientisą visumą atspindinčias žinias, konstruojamas tėvų ir pedagogų požiūrio analizės pagrindu. Patirties atkūrimas, taikant interviu metu gautų duomenų analizę, interpretuotas lyginamuoju turinio analizės būdu, kurio esmė – duomenų skirstymas ir kodavimas pagal kategorijas. Vėliau kategorijos apibrėžtos ir ieškota jų tarpusavio ryšio.

Remiantis mokslinės literatūros analize (Farely, O'Brien, Praina, 2007; Cuskelly, Gilmore, 2007 ir kt.) parengtas tyrimo instrumentas – pusiau struktūruotas interviu, kurį sąlygiškai sudaro trys prasminės diagnostinės sritys:

1. Nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo ugdymas socialinėje ir edukacinėje aplinkoje.
2. Nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių ugdymo procese dalyvaujančiųjų bendradarbiavimas lytiškumo ugdymo klausimais.
3. Tėvų / globėjų informacijos apie nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo ugdymą poreikis.

Tyrime dalyvavo 100 informantų: 66 pedagogai, dalyvaujantys nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių ugdymo procese, ir 34 ugdytinių tėvai / globėjai.

Tyrimo rezultatai ir jų analizė

1. Nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo ugdymo aktualumas.

Visuomenėje turėtų būti aktyviai svarstomas aktualus nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo ugdymo klausimas, nes tai yra svarbi šių mokinių socializacijos dalis, veikianti lyties identiteto formavimąsi (Rogers, 2009, 2010; Yvi, 2012 ir kt.).

Pedagogų nuomone, mokiniai, turintys intelekto sutrikimą, „turi tuos pačius poreikius, pojūčius ir troškimus kaip įgalūs žmonės ir informacija, lytiškumo ugdymas yra lygiai svarbi. Lytiškumo ugdymas gali patobulinti bendravimo <...> ir kt. įgūdžius“ [pedagog. 1], todėl jį reikia vykdyti, kad paauglys „tinkamai suvoktų vyro ir moters skirtumus, mokėtų tarpusavyje palaikyti normalius santykius“ [pedagog. 4], būtų išvengta „nesavalaikės ir nesaugios lytinės elgsenos“ [pedagog. 20], o

„neįgalieji turi teisę į švietimą apie šeimyninį gyvenimą, taip pat į lytinį ugdymą“ [pedagog. 38]. Tačiau neretai manoma, kad lytiškumo ugdymas yra itin svarbus dėl „padidėjusio lytinio (seksualinio) potraukio“ [pedagog. 2], „jų emocijos ir poelgiai yra daug stipriau reiškiami nei sveikųjų bendraamžių“ [pedagog. 6], „<...> vaikams trūksta žinių lytinio švietimo srityje. Jie tuo perdėtai domisi. Ne visada moka adekvačiai išreikšti savo jausmus“ [pedagog. 3].

Tyrimo rezultatai parodė (žr. 1 lentelę), kad pedagogai lytiškumo ugdymą laiko aktualia nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių ugdymo problema dėl mokinių ir tėvų / globėjų nepakankamų žinių apie lytiškumo ugdymą. Informantai ypač susirūpinę dėl auklėtinių aktyvaus lytinio gyvenimo, kurio pasekme tampa ankstyvas nėštumas, lytiškai plintančios ligos ir kt. Ugdytojai taip pat

susiduria su nepilnamečių seksualinio išnaudojimo problema („<... mergaitės, net tėvams žinant, bendrauja su suaugusiais vyrais...>“ [pedagog. 17]) bei paauglių homoseksualių elgesiu. Problemas sąlygoja mokinių *emocijų ir elgesio problemas, socialinių įgūdžių trūkumas*, o gilina neigiamas šeimos ir aplinkos poveikis. Ustilaitė (2001) pažymi, jog paaugliai ankstyvais lytiniais santykiais bando kompensuoti nepakankamą dvasinį ryšį su tėvais, meilės ir pasitikėjimo stoka. Manoma, kad tėvų meilė, pasitikėjimas paaugliais kaip asmenybėmis gali sumažinti lytinio gyvenimo patirties turinčių paauglių skaičių ir su ja susijusią skaudžią seksualinę patirtį. Ankstyvi lytiniai santykiais lemia emocijų ir psichologinių problemų atsiradimą (Rector, 2002) ir sudaro sąlygas atsirasti kitoms rizikingo elgesio apraiškoms.

1 lentelė

Pedagogų požiūris į poreikį ugdyti lytiškumą mokykloje

Kategorijos	Iliustruojantys teiginiai *	Teiginių skaičius
Nepakankamos žinios apie lytiškumą	„Rengimo šeimai ir integracijai į visuomenę, kad mergaitės išvengtų nepageidaujamo nėštumo, lytiškai plintančių ligų. Labai svarbus ir būtų gerai įvesti mokyklose kaip discipliną, kad suteikti ugdytiniams žinių“; „Labai mažai žinių gauna šeimos“; „Šeimose nekalbama apie lytiškumą. Patys nesupranta savo organizmo pakitimų“.	59
Aktyvus auklėtinių lytinis gyvenimas	„Mokyklos bendrabutyje gyvena tiek mergaitės, tiek berniukai, tarp jų užsimezga draugystės, kurios ne visada yra kontroliuojamos“; „Proto negalią turintys asmenys yra lytiškai aktyvesni ir turi nevaldomą (dažnai) tam potraukį“; „Visi mokiniai, kurie gyvena lytinį gyvenimą, „dalijasi patirtimi“ su kitais mokiniais. Manau, reikia sudaryti alternatyvą tam“; „Mergaitės paauglės ieško sau draugų ir anksti pradeda lytinį gyvenimą, 3 atvejai, kai 10 kl. mokinės tapo nėščios“; „Mergaitės, net tėvams žinant, bendrauja su suaugusiais vyrais, taip pat yra atvejų slapstosi nuo auklėtojų, kad galėtų pabendrauti berniukai su mergaitėmis“; „Susidomėjimas tos pačios lyties asmeniu“.	20
Emocijų ir elgesio problemos	„<...> nesuvokia tam tikrų dalykų, nežino normų, kaip tvarkytis su savo jausmais, potraukiais, emocijomis“; „stokoja savitvardos, greičiau pasiduoda neigiamai įtakai“; „dažniausiai nesuvokia pasekmių ir pan.“; „<...> neadekvačiai vertina save ir kitus <...>“; „<...> nesuvokia, kas su juo darosi. Kas normalu, kas ne“; „Sunkiau vaikui savarankiškai suvokti savo bręstančio kūno kintančius poreikius“; „Sunkiai suvokia kultūrinių santykių esmę: simpatiją, dėmesį dažnai supranta kaip paskatą lytiniam aktui“.	9
Socialinių įgūdžių trūkumas	„Sunkiau orientuojasi gyvenimiškose situacijose, yra labiau pažeidžiami“; Reikia mokyti vaikus tinkamai priimti savo lytiškumą, jį socialiai realizuoti“; „Nepajėgia savarankiškai kritiškai mąstyti, linkę mėgdžioti, dėl būdingo jiems įtaigumo nemoka pasirinkti tinkamų elgesio pavyzdžių“; „Juos lengva suvilioti, jie nežino kur kreiptis pagalbos“.	6
Neigiamas šeimos poveikis	„Mokosi paaugliai iš asocialių šeimų, kuriose mato tik netinkamą pavyzdį“; „Dauguma vaikų neturi šeimų, kur gautų pirmąsias žinias“; „Daug jų iš asocialių šeimų, kur mato negatyvius reiškinius, neigiamus pavyzdžius“; „Šeimose šiuo klausimu nėra jokio auklėjimo arba priešingai prižiūri ir prisiklauso negerų dalykų“; „Dažniausiai mokinių asocialios ir problematiškos šeimos“.	7
Neigiamas aplinkos poveikis	„Problemu yra visose srityse – „pasitarnauja“ televizijos laidos, kompiuteriai, pažintys“; „Daug negerų dalykų paima iš draugų“; „Reikia apsaugoti vaikus nuo netikėtų išpuolių prieš juos kur nors svetimoje aplinkoje. Kas gali jais pasinaudoti“.	4

* Informantų kalba netaisyta [Red. past.].

Taigi auklėtinių emocijų ir elgesio problemos, socialinių įgūdžių trūkumas, kaip teigia pedagogai, dar komplikuojamos socialinės aplin-

kos (šeimos, draugų, žiniasklaidos ir kt.) daromu neigiamu poveikiu, kas gali sąlygoti paauglių ankstyvą lytinį gyvenimą, destruktivią lytišku-

mo raišką (pvz., viešai demonstruojamas nuogumas ir kt.).

Nagrinėjant tėvų / globėjų požiūrį į lytiškumo ugdymą (žr. 2 lentelę) pastebėta, kad tėvai / globėjai pasižymi pasyvumu, kai kurie teigia, kad *lytiškumo ugdymas yra neaktualus*. Tėvai nėra linkę kalbėti su vaikais ir mano, kad pats paauglys gali viską *sužinoti iš aplinkos*: draugų, internetinių forumų, taip pat neretai ši klausimą linkę *perduoti mokyklos pedagogams ir (ar) darbuotojams*. Tėvų pasyvumas lytiškumo ugdyme, taip pat įsi-

tikinimas, kad lytiškumą atspindinčios elgsenos paaugliai gali išmokti žiniasklaidos priemonėse, problemą tik gilina. Juodraitis, Pocevičienė (2008) pažymi, kad žiniasklaida tampa itin svarbiu asmenybės socializacijos elementu, nes formuoja išorinio pasaulio sampratą, požiūrį į įvairius reiškinius, elgesio normas, vertybių sistemą. Ustilaitė (2001) nurodo, kad paaugliai, besidomintys erotiniais ir pornografiniais filmais, dažniau nei tuo nesidomintys, turi lytinių santykių.

2 lentelė

Tėvų / globėjų požiūris į lytiškumo ugdymo aktualumą

Kategorijos	Iliustruojantys teiginiai	Teiginių skaičius
Informaciją turi gauti iš aplinkos	„Apie lytinius santykius dažniausiai jis sužino pats iš internetinių forumų, žurnalų bei iš draugų“; „Visko išmoks pats, skubėti nereikia. Svarbiausia neperlenkti lazdos“.	2
Informaciją turi gauti mokykloje	„Pageidaučiau, kad tai būtų paaiškinta mokykloje“; „Tokiom temom kalbės su mokytoja“; „Šeimoje nebūtų galima paaiškinti, kad esi berniukas“; „Namuose aš nesugebu vaikams paaiškinti apie lytiškumą“.	6
Lytiškumo ugdymas neaktualus	„Jis dar mažas“; „Mano vaikas dar mažas“; „Kol kas nesvarbus“; „Visiškai nesvarbus“; „Nelabai svarbus“; „Nežinau“; „Kažkaip dar nesusimąščiau“.	7
Aktyvus lytiškumo ugdymas	„Labai svarbus“; „Viskas yra svarbu nuo a iki z.“; „Lytiškumo ugdymas svarbus“.	9

Tyrimas taip pat parodė, kad kai kurie tėvai / globėjai supranta *lytiškumo ugdymo aktualumą*, todėl pedagogai turėtų siekti įtraukti juos į lytiškumo ugdymą, bendradarbiaujant užtikrinti nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių sėkmingą lyties identiteto formavimąsi. Požiūrio į lytiškumo ugdymo aktualumą formavimas ir nors mažos dalies tėvų įtraukimas į ugdymo procesą galėtų būti paskatinimas kitiems tėvams / globėjams plėsti problemos suvokimą bei paskatinti jų dalyvavimą lytiškumo ugdyme.

2. Nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių ugdymo proceso dalyvių bendradarbiavimas lytiškumo ugdymo klausimais.

Tyrimo rezultatai parodė (žr. 3 lentelę), kad pedagogai siekia įtraukti tėvus / globėjus į lytiškumo ugdymą, dažniausiai tai daro *individualiai* (vesdami pokalbius lytiškumo ugdymo klausimais, lankydamiesi namuose ir kt.) bei *bendradarbiaujant telefonu*. Ugdytojai su tėvais / globėjais aptaria iškilusias nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių problemas, *vaiko elgsenos pokyčius*. Kaip rodo tyrimo rezultatai, pedagogai per tėvų susirinkimus, bendrus renginius, paskaitas, pokalbius su specialistais siekia vykdyti *tėvų / globėjų švietimą* lytiškumo ugdymo klausimais. Susitikimų metu pedagogai pateikia vaizdinę medžiagą (filmai, situacijos, lankstinukai ir kt.), organizuoja diskusijas, vakarones „prie kavos puodelio“, rekomenduoja literatūrą, o vėliau ją aptaria. Tačiau pedagogai pažymėjo, kad susiduria su „<...> metodinių priemonių, literatūros, adaptuotos sutrikusio intelekto paaugliams“ [pedagog. 9 ir kt.] stygiu, informacijos stoka, kas gali sąlygoti baimę dirbti lytiškumo ugdymo klausimu, nes neteisingas jo perteikimas gali tik paskatinti paauglius perdėti lytiškumo raišką per lytinį aktyvumą.

3 lentelė

Pedagogų bendradarbiavimas su tėvais / globėjais lytiškumo ugdymo klausimais

Kategorijos	Iliustruojantys teiginiai	Teiginių skaičius
Tėvų / globėjų švietimas	„Pokalbiai su sveikatos priežiūros darbuotojais“; „Tėvams ir globėjams suteikiamos žinios apie netinkamą ugdytinių lytinę elgseną“; „Suteikiamos žinios lytiniais klausimais“; „Bendri renginiai, paskaitos, diskusijos“; „Dalijant lankstinukus lytiškumo temomis“; „Vaizdinė medžiaga“; „Bendros vakaronės prie kavos puodelio, pasidalijimas patirtimi“; „<...> filmų demonstravimas, situacijų nagrinėjimas <...>“; „<...> skaitome bei aptariame tam skirtą literatūrą“; „Noriai	44

	prisijungia mokyklos bendruomenės slaugytoja ir dalina patarimus tėvams“; „Arba susitiki-muose“; „Mokyklos darbuotojai stengiasi bendradarbiauti su tėvais“.	
Individuali pagalba tėvams / globėjams	„Pokalbiai, bendravimas su tėvais“; „<...> lankantis namuose“; „Tėvai ir globėjai bendrauja ir bendradarbiauja su mokykla“; „<...> aptariami iškilę klausimai dėl mokinio“; „Daugiausia tai būna tiesioginis bendravimas“; „<...> individualius pokalbius su tėvais apie kylančias proble-mas vaikui bręstant“; „Šiuos klausimus dažniausiai sprendžiame individualiai“; „Vyksta į namus“; „Šituo klausimu neteko dirbti“; „<...> trūksta metodinių priemonių, literatūros, adap-tuotos sutrikusio intelekto paaugliams“.	53
Bendradarbiavimas telefonu	„Tėvams priimtinausiomis formomis arba telefonu“; „Pasikalbėjimai telefonu“; „Rečiau tele-fonu“; „Kalba telefonu“.	10
Vaiko elgsenos poky-čių vertinimas	„Atsižvelgiant į auklėtinio gyvenimo būdą, šeimą, asmenybę“; „Ir klasės vadovas, ir tėvai informuoja apie pasikeitimus mokinio elgesyje ar fiziologijoje“; „Tėvai ir globėjai informuo-jami apie auklėtinį elgesį (seksualinį)“.	5

Valstybinėje šeimos politikos koncepcijoje (2008) akcentuojamas glaudus šeimos, mokyklos ir visuomenės bendradarbiavimas, padedant šeimai ugdyti asmenį, pajėgų suvokti pasaulį, sa-varankiškai ir kartu su kitais spręsti savo ir vi-suomenės gyvenimo problemas. Kaip jau buvo minėta anksčiau, bendradarbiavimo svarba dekla-ruojama ugdymą reglamentuojančiuose dokumen-tuose, taip pat Rengimo šeimai ir lytiškumo ug-dymo programoje (2007). Tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti tėvų / globėjų bendradarbiavimo su pedagogais lytiškumo ugdymo klausimais aspek-tus. Tyrimo metu pastebėta, kad tėvai / globėjai, ugdydami lytiškumą, mažai linkę bendradarbiauti su pedagogais, neretai pasitenkinama tik formaliu dalyvavimu susirinkimuose. Analizuojant infor-

mantų atsakymus buvo išskirtos šios kategorijos (žr. 4 lentelę): *bendradarbiavimo stoka*, *aktyvus keitimasis informacija su pedagogais*, *formalus bendravimas mokyklos susirinkimuose*. Tėvų / globėjų *bendradarbiavimo stoka* su pedagogais lytiškumo ugdymo klausimais pasižymi tėvų nenorėjimu šiuo klausimu bendrauti su pedagogais, nes jie labiau linkę problemas spręsti šeimoje arba tik kreipiasi iškilus problemoms. Tačiau kai kurie tėvai *aktyviai keičiasi su pedagogais informacija* apie lytiškumo problemas, bando bendrai surasti tinkamiausius jų sprendimo variantus, o kiti apsi-riboja *dalyvavimu bendruose susirinkimuose*, ku-riuose, anot jų, ne visada išsamiai aptariami lytiš-kumo klausimai.

4 lentelė

Tėvų / globėjų bendradarbiavimas su pedagogais lytiškumo ugdymo klausimais

Kategorijos	Ilustruojantys teiginiai	Teiginių skaičius
Bendradarbiavimo stoka	„Nebendrauju šia tema“; „Dar neteko bendrauti šia tema“; „Ta tema neteko man bendrauti“; „Apie tai nekalbu“; „Mokytojai – sau. Aš – atskirai“; „Su mokytojais bendraujam mažai, dažniausiai bandom viską spręsti namuose šeimoje“; „Kažkaip dar nesusimąščiau, tokiom temom kalbės su mokytoja“; „Visai nebendraujame“; „Kol nekyla problemų tais klausimais, nebendraujame“.	15
Aktyvus keitimasis informacija su pedagogais	„Skambučiai telefonu, susirinkimai“; „Retkarčiais pasikalbame telefonu su auklėtojais“; „Pa-klausiu, koks vaiko elgsenos mokykloje, draugų tarpe“; „Kalbėti apie tai“; „Kalbame apie tai“; „Kalbame“; „Kalbamės“; „Konsultuojusi“; „Kartais apie tai pasikalbame“; „Perteikdami savo nuomones, prašymus, patirtis“; „Su auklėtoja bandom rasti geriausią variantą“; „Konkrečiu atveju, bandom patarti, suprantamai paaiškinti“; „Pasitariame, pakalbame šia tema“.	10
Bendravimas mokyklos susirinkimuose	„Kalbuosi su pedagogais, kai nuvažiuoju į susirinkimus“; „Dalyvauju mokykloje susirinkimuose“; „Bendradarbiavimas yra labai minimalus, susirinkimuose šie klausimai dažniausiai neliečiami“; „Per susirinkimus kartais užsimena apie šiuos klausimus“; „Bendradarbiaujame su savo įstaigos specialistais“; „Paskaitos, pokalbiai“; „Kalbame, skaitome šia tema knygas, žurnalus“.	6

3. Tėvų / globėjų keliami klausimai pedagoga-mams dėl neįgimtų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo ugdymo.

Maža dalis pageidaujančių bendradarbiauti su pedagogais tėvų / globėjų nurodė juos domi-nančius klausimus apie lytiškumo ugdymą (žr. 5

lentelę): *bendravimo su vaiku problemos, infor-macijos lytiškumo ugdymo klausimais poreikis*. Juos domina bendravimo su vaiku klausimai: pvz.: „<...> kada ir kaip pradėti pokalbį, kad neuž-sisklęstų ir būtų atvira <...>“ [tėv. 9]; „Kaip rea-guoti į vaikų domėjimąsi priešinga lytimi?“ [tėv.

31]; „Kada vaikas pradeda bręsti, keičiasi balsas ir t. t.“ [tėv. 14]. Taip pat kai kuriems tėvams / globėjams trūksta visapusiškos informacijos lytiškumo ugdymo klausimais, pvz.: „Iš kur gauti literatūros šiuo klausimu“ [tėv. 24]; „Neretai pastebima, kad mokyklose labai trūksta lytiškumo ugdymo paskaitų ir pan.“ [tėv. 21]. Obelenienė, Pukelis (2004) akcentuoja, jog efektyvios mokinių anks-

tyvų lytinių santykių ir lytiškai plintančių ligų prevencijos programos turėtų būti pagrįstos ne kontraceptikų propagavimu, bet ryšio tarp tėvų ir vaikų stiprinimu. Mokykloje turėtų būti daugiau dėmesio skiriama tėvų, kaip ugdytojų, vaidmeniui (Giedraitienė, Vaičekauskaitė, 2002; Obelenienė, Pukelis, 2004 ir kt.).

5 lentelė

Lytiškumo ugdymo problemos šeimoje

Kategorijos	Iliustruojantys teiginiai	Teiginių skaičius
Bendravimo su vaiku problemos	„Dažniausiai iškyla klausimas, kada ir kaip pradėti pokalbį, kad neužsisklęstų ir būtų atvira, tai ne visada pavyksta“; „Vaikai šiuo klausimu nėra linkę su suaugusiais atvirai kalbėtis“; „Retai teiraujuos vaiko apie lytiškumą, jis nekalba“; „Kaip reaguoti į vaikų domėjimąsi priešinga lytimi?“; „Bendravimas“; „Bendrauti su vaiku“; „Bendravimas“.	6
Informacijos lytiškumo ugdymo klausimais poreikis	„Iš kur gauti literatūros šiuo klausimu“; „Mokyklose labai trūksta lytiškumo ugdymo paskaitų ir pan.“.	2

Tėvų / globėjų atsakymus papildė pedagogai (žr. 6 lentelę), kurie nurodė, kad tėvai dažniausiai rūpinasi paauglių *aktyviu lytiniu gyvenimu, destruktivaus elgesio apraiškomis*, jiems taip pat reikia *informacijos* apie mokinių tarpusavio santykius, elgesį mokykloje, mokinių pernelyg akivaizdžiai demonstruojamą seksualumą, prašo patarimų dėl apsaugojimo priemonių nuo nėštumo, lytiškai plintančių ligų, kartais tariasi dėl medikamentų, slopinančių lytinį potraukį, vartojimo. Anot pedagogų, tėvai neretai nerimauja dėl *destruktivaus elgesio apraiškų*: vaikų negrįžimas į namus, ankstyvi lytiniai santykiai, viešai demonstruojamas seksualumas, lytiniai nusikaltimai, konfliktai su tėvais ir kt. Taigi pedagogai, įvardydami bendradarbiavimo su tėvais aspektus, pakartotinai išryškino šių mokinių ankstyvą lytinio gyvenimo pradžią, kurią, kaip jau buvo minėta anksčiau, gali

lemti neigiamas šeimos ir socialinės aplinkos poveikis. Pedagogai labiausiai akcentavo *bendradarbiavimo su tėvais / globėjais stoka* ir *lytiškumo ugdymo ignoravimą*. Jie teigė, kad „tėvai šia tema nelabai domisi ir mano, kad viską turi paaiškinti ir parengti šeimai mokykla“ [pedagog. 65]. Informantai pažymėjo, kad tėvai dažnai neigia lytiškumo problemas, jomis nesidomi, nekreipia dėmesio, o keletas pedagogų nurodė, kad *bendradarbiavimas vyksta tik iškilus problemoms*. Ustilaite (2001) pažymi, kad paaugliai, patiriantys dvasinių poreikių, būtinų jų visaverčiam vystymuisi ir socializacijai, trūkumą (jaučiasi nesuprasti, nereikalingi), yra labiau psichologiškai pažeidžiami. Tai gali sąlygoti ankstyvus lytinius santykius, skatinimą perimti bendraamžių neigiamą pavyzdį.

6 lentelė

Pedagogų požiūris į tėvų vykdomą lytiškumo ugdymą

Kategorijos	Iliustruojantys teiginiai	Teiginių skaičius
Bendradarbiavimo stoka	„Su savo vaikais drovosi bendrauti šiuo klausimu“; „<...> tenka jiems aiškinti apie galimas ankstyvos draugystės – meilės pasekmes, pvz., leidžia mergaitės namuose miegoti su draugu“.	16
Lytiškumo ugdymo ignoravimas	„<...> dažniausiai nepastebi vaikų problemų“; „<...> per mažai suvokia arba nesidomi vaikų lytiškumo ugdymu“; „Neretai nesigilina“; „Nesidomi, beveik nekreipia dėmesio į tai“.	16
Pagalbos prašymas dėl paauglių lytinio gyvenimo aktyvumo	„Dažniausi prašymai – prižiūrėti merginas, kad neturėtų lytinių santykių“; „Pasikalbėti su mokiniais apie ankstyvų lytinių santykių pasekmes, nėštumą ir pan.“; „Nemokėjimas pasirinkti tinkamo draugo (-ės)“; „Subtilumo stoka tarpusavio santykiuose“; „Ieško patarimų,	13

	kaip sutramdyti ir padėti vaikui įveikti brandos metu kylantį susidomėjimą priešinga lytimi“.	
Informacijos poreikis	„Tėvai nežino ir klausia, ką daryti su vaikais, kurie nesusitvarko su savo seksualumu“; „Tėvų klausimai: kaip elgtis“; „Tėvams įdomu šių vaikų poelgis pamokų metu, santykiai su bendraamžiais ir aplinkiniais“; „Jiems reikia informacijos apie draugystės, pasimatymų, meilės ir intymumo subtilybes“; „Taip pat, kaip apsisaugoti nuo nepageidaujamo nėštumo, lytiniu keliu plintančių infekcijų bei seksualinio išnaudojimo“; „Tėvai dažnai klausia apie medikamentus, kuriais būtų galima nuslopinti padidėjusį lytinį potraukį“.	14
Destruktyvus elgesys	„Vaikų negrįžimas į namus, nuspėjant, kad jie turi įtarimą keliančių draugų“; „Ankstyvi lytiniai santykiai“; „Lytiniai nusikaltimai“; „Viešai jį [seksualumą] demonstruoja, skleidžia garsus ir pan.“; „Problemos: pastovus noras ginčytis su tėvais, maištauti prieš mokytojus“.	11
Bendradarbiavimas iškilus problemoms	„<...> kai įvyksta kas negero“; „Tėvai mažai domisi problemomis, kol jos „neišlenda“ į viešumą“; „Įvykus nelaimėi“.	4

Tyrimo metu pastebėta, kad vyrauja skirtingas ugdymo proceso dalyvių (tėvų / globėjų ir pedagogų) požiūris į nežymų intelekto sutrikimą turinčių mokinių lytiškumo ugdymą socialinėje ir edukacinėje aplinkoje. Pedagogai teigia, kad lytiškumo ugdymas yra aktuali problema dėl mokinių ankstyvų lytinių santykių, socialinių įgūdžių stokos, emocijų ir elgesio problemų, destruktivaus lytinio elgesio demonstravimo. Tėvams būdingas pasyvus požiūris į lytiškumo ugdymą, jie linkę šią funkciją perduoti pedagogams ir žiniasklaidai. Tai gali lemti tai, kad nemaža dalis mokinių ateina iš šeimų ir aplinkos, darančių neigiamą įtaką, kur perimamos netinkamos elgesio normos ir vertybinės orientacijos. Reikia pažymėti, kad sėkmingam lytiškumo ugdymo procesui itin svarbu tėvų ir pedagogų bendradarbiavimas, nes tik derinant ugdymo tikslus, ieškant bendrų problemų sprendimo variantų galima siekti sėkmingo mokinio lytinio identiteto formavimo(si). Pedagogai turėtų siekti didesnio tėvų / globėjų įsitraukimo į lytiškumo ugdymo procesą, plėsti jų suvokimą apie lytiškumo svarbą.

Išvados

1. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad pedagogai nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo ugdymą laiko *aktuali*. Jo svarbą akcentuoja, nurodydami *aktyvų mokinių lytinį gyvenimą*, kurio pasekme tampa ankstyvas nėštumas, lytiškai plintančios ligos ir kt. Problemas taip pat sąlygoja mokinių *socialinių įgūdžių trūkumas, patiklumas*, o gilina *švietimo šeimoje stoka, šeimos ir aplinkos daroma neigiama įtaka*. Analizuojant tėvų / globėjų požiūrį į lytiškumo ugdymą pastebėta, kad tėvai / globėjai pasižymi *pasyvumu*, jie nėra linkę kalbėtis su vaikais ir kai kurie mano, kad pats paauglys gali viską sužinoti iš draugų, internetinių forumų, taip pat neretai linkę šį klausimą per-

duoti mokyklos pedagogams ir (ar) darbuotojams.

2. Analizuojant tyrimo rezultatus, pastebėta, kad tėvai mažai linkę bendradarbiauti su pedagogais lytiškumo ugdymo klausimais, neretai pasitenkinama tik formaliu dalyvavimu susirinkimuose. Tyrimo rezultatai išryškino, kad pedagogų bendradarbiavimas su tėvais / globėjais lytiškumo ugdymo klausimais dažniau vyksta formaliu bendravimu, bet taip pat nemažai ugdytojų asmeniškai bendrauja su tėvais / globėjais.
3. Tyrimas išryškino tėvus / globėjus dominančius lytiškumo ugdymo klausimus: *bendravimas su vaiku, brendimo ypatumai ir visapusiškos informacijos lytiškumo ugdymo klausimais poreikis*. Pedagogai šiuos klausimus papildė šiomis temomis: ankstyva lytinio gyvenimo pradžia, nesugebėjimas užmegzti kontakto ir bendrauti su bendraamžiais bei aplinkiniais, destruktivaus elgesio apraiškos.

Literatūra

1. Anderson, P., Kitchin, R. (2000). Disability, Space and Sexuality: Access to family Planning Services. *Social Science & Medicine*, Vol. 51, Issue 8 (16), 1163–1173.
2. Cuskelly, M., Gilmore, L. (2007). Attitudes to Sexuality Questionnaire (Individuals with an Intellectual Disability): scale development and community norms. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 32 (3), 214–221.
3. *Dėl Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos patvirtinimo* (2007 m. vasario 7 d. švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. ISAK-179) [žiūrėta 2009-02-15]. Prieiga internete: <<http://www.smm.lt/ugdymas/docs/2007-02-07-ISAK-179.pdf>>.

4. Eastgate, G., Scheermeyer, E., Driel, M. L. (2012). Intellectual disability, sexuality and sexual abuse prevention. A study of family members and support workers. *Bones, Vol. 41, No. 3*, 135–139 [žiūrėta 2013-10-15]. Prieiga internete: <<http://www.racgp.org.au/afp/2012/march/intellectual-disability,-sexuality-and-sexual-abuse-prevention/>>.
5. Farely, C., O'Brien, M., Praina, V. (2007). The discourses of sexuality in curriculum documents on sexuality education: An Australian case study. *Sex Education, 7 (1)*, 63–80.
6. Flax, J. (1995). Postmodernizmas ir lyčių santykiai feministinėje teorijoje. *Moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo*. Vilnius: Pradai.
7. Giedraitienė, E., Vaičekauskaitė, R. (2002). Vaikų su negalia lytinio ugdymo mokykloje problema. *Pedagogika, 57*, 44–49.
8. Yvi, D. K. (2012). Gender speak. Personal effectiveness in gender communication. Texas. A&M University–Corpus Christi.
9. Jucevičienė, P. (2008). Edukacinės ir mokymosi aplinkos – inovacijos socioedukacinio įgalinimo veiksnys. *Socialiniai mokslai, 1 (59)*, 58–70.
10. Juodraitis, A., Pocevičienė, R. (2008). Paauglių požiūris į ankstyvus lytinius santykius. *Jaunųjų mokslininkų darbai, 2 (18)*, 116–221.
11. Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimas Nr. X-1569 „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2008, Nr. 69-2624.
12. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. ISAK-2433 „Dėl pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2008, Nr. 99-384.
13. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas 2003 m. birželio 17 d. Nr. IX-1630 // Valstybės žinios, 2003, Nr. 63-2853 [žiūrėta 2007-10-02]. Prieiga internete: <<http://www.smm.lt/strategija/vss.htm>>.
14. Martin, C. L., Ruble, D. (2004). Children's search for gender cues: Cognitive perspectives on gender development. *Current Directions in Psychological Science, 13*, 67–70.
15. Martišauskienė, E. (2008). Ugdomojo mokymo retrospektyva ir dabartis (V. Rajecko „Ugdomojo mokymo“ ir konstruktyvizmo paralelės). *Pedagogika, 89* [žiūrėta 2009-02-26]. Prieiga internete: <www.ceeol.com>.
16. McCabe, M. P., Cummins, R. A., Deeks, A. A. (1999). Construction and psychometric properties of sexuality scales: Sex Knowledge, Experience, and Needs scales for people with intellectual disabilities (SexKen-ID), people with physical disabilities (SexKen-PD), and the general population (SexKen-GP). *Research in Developmental Disabilities, 20 (4)*, 241–254.
17. Nangle, D. W., Hansen, D. J. (1993). Relations Between Social Skills and High-Risk Sexual Interactions Among Adolescents. *Behavior Modification, Vol. 17, No. 2*, 113–135.
18. Obelenienė, B., Pukelis, K. (2004). Lytinis švietimas Lietuvoje ir pasaulinė reprodukcinė ideologija [žiūrėta 2009-01-10]. Prieiga internete: <<http://www.gyvybe.lt/files/File/straipsniai/lytinissvietimas.pdf>>.
19. Rector, R. (2002). The effectiveness of abstinence education programs in reducing sexual activity among youth. *Backgrounder 1533*. Washington: Heritage Foundation. [žiūrėta 2013 09 10]. Prieiga internete: <<http://www.heritage.org/research/reports/2002/04/the-effectiveness-of-abstinence-education-programs>>.
20. Rogers, C. (2009). (S) excerpts from a Life Told: Sex, Gender and Learning Disability. *Sexualities, Vol. 12 (3)*, 269–288.
21. Rogers, C. (2010). But it's about sex: mothering, normalisation and young learning disabled people. *Disability & Society, Vol. 25, No. 1*, 63–74.
22. Rugevičiūtė, R. G. (2008). Bendrojo lavinimo Lietuvos mokyklų katalikų tikybos mokymo programų kaita. *Pedagogika, 90*, 57–64.
23. Tereškinas, A. (2004). Konfliktinė hegemonija: žiniasklaida ir moterys Lietuvoje bei Europos Sąjungoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai, 3* [žiūrėta 2008-10-15]. Prieiga internete: <http://www.ku.lt/sociologija/files/2004_nr_03.65-78.pdf>.
24. Ustilaitė, S. (2001). *Paauglių lytiškumo raiška ir jos psichopedagoginės korekcijos prielaidos*. Daktaro disertacija. Vilniaus pedagoginis universitetas.

25. Ustilaitė, S. (2008). *Lytiškumo ugdymas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
26. Vasiliauskas, R. (2006). Ugdymo filosofijos integravimas į pedagoginę praktiką. *Pedagogika*, 86 [žiūrėta 2008-10-15]. Prieiga internete: <www.cceol.com>.
27. Veglia, F. (2004). *Mental disability and sexuality* [žiūrėta 2008-10-15]. Prieiga internete:
<[http://www.styrktarfelag.is/files/1999882279mental %20disability %20and %20sexuality .doc](http://www.styrktarfelag.is/files/1999882279mental%20disability%20and%20sexuality.doc)>.
28. Westheimer, R. K., Stanford, L. (2005). *Human Sexuality*. Philadelphia: Lippincott Williams&Wilkins.

Gauta 2013-10-28

ISSN 1392-5369

*Specialusis ugdymas. 2013. Nr. 2 (29), 17–26**Special Education. 2013. No. 2 (29), 17–26*

SEX EDUCATION OF ADOLESCENTS WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITIES IN THE EDUCATIONAL AND SOCIAL ENVIRONMENT: PARENTS' AND TEACHERS' ATTITUDE

Neringa Povilaitienė, Liuda Radzevičienė

Šiauliai University

P. Višinskio st. 25, LT-76351 Šiauliai

Sexual awareness is an integral part of people's lives, including people with intellectual disabilities, manifesting itself through gender identity. Its formation is significantly influenced by pupils' social and educational environment and the links between them. The article aims to discern the relevance of sex education for adolescents with mild intellectual disabilities in the educational and social environment. The research identified different attitudes of parents and teachers to sex education for adolescents with mild intellectual disabilities in the educational and social environment. Teachers emphasise that sex education is a relevant problem due to pupils' sexual unawareness, learners' active sex lives, emotional and behavioural problems and the negative impact of the family and environment. Parents evaluate sex education passively; they are more inclined to pass on this function to teachers and the media.

Keywords: *disability, mild intellectual disability, sexual awareness, sex education.*

Introduction

Sexual awareness is an integral part of all people's lives, including those with intellectual disabilities, manifesting itself through gender identity: masculinity or femininity. Its formation is considerably influenced by behavioural norms, values and stereotypes prevailing in society (Anderson, Kitchin, 2000; McCabe, Cummins, Deeks, 1999; Farelly, O'Brien, Praina, 2007; Cuskelly, Gilmore, 2007 et al.). This process takes place during a pupils' socialisation when the person takes on cultural norms, develops his/her potential and becomes a full member of society (Martin, Ruble, 2004), whilst the (self-)formation of gender identity is one of the prerequisites of successful socialisation (Yvi, 2012). It is emphasised that societal ideals, problems and all life is inseparable from teaching and non-teaching activities of the growing generation; therefore, it is important that all participants of educational processes cooperate in sex education and that society and the family hold a positive attitude because, according to Ustilaitė (2008), this is the way actual femininity and masculinity are developed. Sex education (a pupils' preparation for life, marriage, providing them with knowledge about the family, developing a mature and moral personality, respecting human life, being able to build ma-

ture interpersonal relationships, nurturing sexual health and being able to resist negative influences from the environment) takes place through the formation of the person's individual traits in emotional and social contexts. Sex education is particularly important for pupils with mild intellectual disabilities due to their lack of social skills, vulnerability, affection and emotionality in interpersonal relationships (Eastgate, Scheermeyer, Driel, 2012; Nangle, Hansen, 1993). This may endanger a learners' safety because in a modern information society, when mobile phones, computers and other technologies are spreading, people with mild intellectual disabilities may become victims of sexual abuse, and/or be involved in prostitution, pornography or "sex tourism". Problems related to genital and sexual dysfunction in a person with mild intellectual disabilities and to the acknowledgment of the right to a sexual life, marriage, and parenthood, have to be actively discussed in society. As does the debate on contraception for people with mild learning disability. (Veglia, 2004). The disability may affect the person's sexual and reproductive functions but this does not mean that the need for sex is also lost. Sexual feelings of the disabled person like those of other people has to be perceived as a natural and a very important aspect of life, as part of a person's general health because psychologically

and emotionally the sexual needs of the disabled person remain equally relevant as for the non-disabled person.

The pupil with a mild intellectual disability belongs to a certain community. He/she is surrounded by a certain *social environment*: family, its members, friends and peers, (Ustilaitė, 2001; Obelenienė, Pukelis, 2004 et al.) *educational environment*: class and school community (Wesheimer, Stanford, 2005; Veglia, 2004; Ustilaitė, 2008 et al.). Close cooperation between these environments is particularly important for successful sex education. Due to the requirements of the *educational environment* (dynamic teaching and learning space, created and influenced by the educator and determined by the educational aim, corresponding content and methods supporting its assimilation (Jucevičienė, 2008)), educators endeavour to overtly include issues of sex education. On the contrary in the *social environment* knowledge rendered covertly through the personal interrelationships of the family and surrounding people, and pupils imitate their behaviour models, take over the understanding of the male and female roles. There is a similar process of sex education in the social and educational environments that forms the gender identity of pupils with mild intellectual disabilities.

The importance of cooperation between the school community and the family is accentuated in basic laws regulating the system of education: Reformulation of Law on Education of the Republic of Lithuania (2003), State Education Strategy of 2003-2012, General Curriculum Framework for Primary and Basic Education (2008).

It is stated in the 'Preparation for Family and Sexuality Education Programme (2007)' that mature sex education can be successful if we treat parents as the first and main educators of their children. Educators should promote the parents' spiritual communication with learners. The absence of such communication turns moral education into moralising. The 'Preparation for Family and Sexuality Education Programme (2007)' also accentuates that this cooperation is particularly important when parents pay insufficient attention to a pupils' education. It is noted in this programme that close teacher-parent cooperation is a must, involving parents in a sex education programme. This cooperation is important when parents who are raising adolescents with mild intellectual disabilities lack knowledge related to sex

education or they just deny that their child has sexual needs..

Problem-based research question: What is the difference in the conception of sexuality of adolescents with mild intellectual disabilities disclosed in parents' and educators' attitude?

Research subject: parents' and educators' attitude to the sex education of adolescents with mild intellectual disabilities in social and educational environments.

Research aim: to disclose parents' and educators' attitude to relevance of sex education of disabled children and the need for cooperation among participants of the educational process in the social and educational environment.

Methodological background of the research. The research is based on the coherence of four philosophical paradigms, an understanding of the complex phenomenon of sexuality and changes in its conception in the process of the education of adolescents with mild intellectual disabilities. The attitudes of parents and educators to the sex education of adolescents with mild intellectual disabilities in social and educational environments is disclosed in the following ways:

- 1) the paradigm of an *holistic approach to personality*, stating that an holistic approach to the child reflects integrity and versatility of the child's development (J. Pestalozzi, J. Dewey, M. Montessori, R. Steineris et al., qtd. in Vasiliauskas, 2006). The preparation for the Family and Sex Education Programme (2007) accentuates that sex education in schools has to be grounded on holistic perceptions of the personality; i.e., when the person's bodily level is understood as an integral part of the person's mental, spiritual and social expression. The formation of approaches to teaching and education about sex for disabled people requires the application of an interdisciplinary approach, based on a common conception of sex education;
- 2) representating the *theoretical direction of social constructivism* (P. L. Bergeris, T. Luckmanas, qtd. in Martišauskienė, 2008), emphasising cognition not through a representation of reality but through the application of methods, creating constructions of reality, indicate that social and cultural environments are favourable for (self-)education if they also encompass the process of the social construction of sex. Based on this paradigm the sex education of ado-

lescents with mild intellectual disabilities should be grounded on the principles of equal opportunity, accessibility of education and includes a consideration of the learner's social and cultural environment in curricula planning;

- 3) insights of *pragmatism* in education philosophy treat education as experiences, outlining the pupil's relationship with the environment, highlighting the importance of skills and not knowledge whilst solving life problems (C. Pierce's, W. Jamesas, J. Dewey, qtd. in Rugevičiūtė, 2008). This promotes the application of problem-based education, when pupils, actively employing knowledge, skills and value approaches, will look for solutions. The pragmatic educational paradigm is relevant in the education of adolescents with mild intellectual disabilities because using their existing social experience they ground (and develop) socially relevant knowledge;
- 4) the *feministic approach to sex education* can be treated through third wave postmodern feminism (B. J. Dow, A. Books, qtd. in Tereškinas, 2004; Flax, 1995), developing sexuality through approaches of gender equality, male/female equal self-expression opportunities and equal accessibility, development of non-stereotypical behaviour, (self-) development of relevant gender roles, which can be performed in educational, social and cultural environments.

Research methods. Based on methodological research insights, a scientific research literature analysis was conducted, enabling the construction of a strategy of collecting empirical data.

The chosen qualitative research approach promoted the construction of knowledge reflecting the unbroken unity of a sex education phenomenon, based on an analysis of parents' and teachers' attitudes. A reconstruction of experience, through analysing the data received during interviews, was interpreted by way of a comparative content analysis, which focuses on data distribution and coding by categories. Later categories were defined and their interrelationship was sought.

Based within scientific literature analysis (Farely, O'Brien, Praina, 2007, Cuskelly, Gilmore, 2007 et al.), a research instrument was prepared: a semi-structured interview devised, which

conditionally consists of three notional diagnostic areas:

1. Sex education of adolescents with mild intellectual disabilities in the social and educational environment.
2. Cooperation of those participating in the educational process of adolescents with mild intellectual disabilities on issues of sex education.
3. Need for information of parents/foster parents on sex education of adolescents with mild intellectual disabilities.

The research was attended by 100 respondents: 66 educators taking part in the educational process of adolescents with mild intellectual disabilities and 34 parents/foster parents of the learners.

Research Results and Analysis

1. Relevance of sex education for adolescents with mild intellectual disabilities. The issue of sex education for adolescents with mild intellectual disabilities should be actively discussed in public because it is an important part of these pupils' socialisation, influencing the formation of gender identity (Rogers, 2009, 2010; Yvi, 2012 et al.).

In the opinion of educators, pupils with intellectual disabilities 'have the same needs, senses and wishes like non-disabled people and information about sex education is equally important. Sex education can improve communication <...> and other skills' [educator 1], that is why it has to be performed so that the adolescent 'properly understands the differences between male and female needs and is able to maintain normal relationships' [educator 4], that they avoid 'ill-timed and unsafe sexual behaviour' [educator 20], and 'the disabled have the right to education about family life as well as to sex education' [educator 38]. However, it is often considered that sex education is particularly important due to 'increased sexual desire' [educator 2], 'their emotions and actions are much stronger expressed than by non-disabled peers' [educator 6], '<...> children lack knowledge on sex education. Yet they take excessive interest in it. They are not always able to adequately express their feelings' [educator 3].

Research results demonstrated (see Table 1) that educators treated sex education as a relevant problem of the education of adolescents with mild intellectual disabilities due to parents'/foster par-

ents' *insufficient knowledge about sex education*. Informants are particularly worried about a *learner's active sex life*, which often results in early pregnancy or sexually transmitted diseases. For example, Educators also encounter the problem of the sexual abuse of juveniles ('<... girls, even when their parents know, socialise with adult men...>' [educator 17]) and adolescents' homosexual behaviour. Problems are determined by the pupils' *emotional and behavioural problems*, a *lack of social skills*, and deepened by a *negative impact on and from the family and environment*.

Ustilaitė (2001) notes that adolescents engage themselves in early sexual relationships trying to compensate for insufficient spiritual relationships with their parents and a lack of love and trust. It is considered that parental love and trust in adolescents as personalities can reduce the number of adolescents who engage in sexual experiences and accompanying painful sexual experience. Early sexual relationships determine the emergence of emotional and psychological problems (Rector, 2002) and create conditions for the emergence of other manifestations of risky behaviour.

Table 1

Educators' Attitude to the Need of Sexuality Education at School

Categories	Illustrating statements*	Number of statements
Insufficient knowledge about sexuality	'Education about family and integration in the society so that girls avoid undesirable pregnancy, sexually transmitted diseases. This is very important and it would be good to introduce as a subject in schools so that learners get knowledge'; 'Families receive very little knowledge'; 'Sexuality is not discussed in families. They themselves don't understand changes of their organism'.	59
Learners' active sex life	'School hostel accommodates both girls and boys, they make friends, these friendships are not always controlled'; 'Persons with intellectual disabilities are sexually more active and (often) have uncontrolled sexual desire'; 'All pupils who live sex life 'share experiences' with other pupils. I think we need to offer an alternative for that'; 'Adolescent girls are looking for friends and start sex life early, three cases when 10 form pupils became pregnant'; 'Girls, even when their parents know, socialise with adult men, there are also cases when they hide from educators so that boys and girls can socialise with each other'; 'Interest in a person of the same sex'.	20
Emotional and behavioural problems	'<...> don't understand certain things, don't know norms how to deal with feelings, desires, emotions'; 'lack self-control, quicker surrender to negative influence'; 'most often don't understand consequences, etc.'; '<...> inadequately value themselves and others <...>'; '<...> don't understand what is going on with him. What is normal, what is not'; 'It is more difficult for the child to independently perceive changing needs of the maturing body'; 'Find it difficult to perceive the essence of cultured relationships: they often understand liking, attention as stimuli for sexual intercourse'.	9
Lack of social skills	'Find it more difficult to deal with life situations, are more vulnerable'; 'It is necessary to teach children to properly accept their sexuality, socially implement it'; 'Are not able to think critically on their own, are inclined to imitate, can't sort suitable behaviour examples due to suggestibility that is characteristic to them'; 'it is easy to tempt them, they don't know where to address for help'.	6
Negative impact of the family	'Adolescents come from asocial families where they see an inappropriate example'; 'The majority of children don't have families where they could get their first knowledge'; 'Many of them come from asocial families where they see negative things, negative examples'; 'There is no education in families on this issue or, on the contrary, they see and hear bad things'; 'Most typically pupils' families are asocial and problematic'.	7
Negative impact of the environment	'There are problems in all areas: TV programmes, computers, and acquaintances 'are of service' for that'; 'Many bad things are taken from friends'; 'It is necessary to protect children from unexpected attacks against them somewhere in an alien environment. Someone can make use of them'.	4

* Informants' language is not corrected [Editor's comment].

Thus, according to educators, learners' emotional and behaviour problems coupled with a lack of social skills are still further complicated by the negative impact made by the social environment (family, friends, the media, etc.), which may determine an adolescents' early sex life and manifestation of destructive sexual behaviour (e. g., public demonstration of nudity, etc.).

Analysing the attitudes of parents/foster parents attitudes to sex education (see Table 2), it was noticed that parents/foster parents distinguished themselves by passiveness; some of them stated that *sex education was irrelevant*. Parents are not inclined to speak with children and maintain that the adolescent can *find out* everything

from the environment: friends, Internet forums, also quite often they are inclined to *hand over* this issue *to school educators and/or staff*. Parents' passiveness in sex education as well as the belief that adolescents can learn behaviour reflecting sexuality in the media only deepen the problem. Juodraitis, Pocevičienė (2008) note that the media becomes a particularly important element of socialisation of the personality as it forms the conception of the outer world, attitude to various phenomena, behavioural norms, and the value system. Ustilaitė (2001) points out that adolescents who take an interest in erotic and pornographic movies have sexual relationships more often than those who are uninterested in such matters.

Table 2

Parents'/Foster Parents' Attitude to Relevance of Sexuality Education

Categories	Illustrating statements	Number of statements
Must get information from the environment	'He finds out about sexual relationships most often himself on Internet forums, magazines and from friends'; 'He will learn everything himself, no need to hurry. It is most important not to go over the top'.	2
Must get information at school	'I would wish this were explained as school'; 'Will speak on these topics with the teacher'; 'It wouldn't be possible to explain in the family that you are a boy'; 'At home I am not able to explain about sexuality'.	6
Sexual education is irrelevant	'He is still small'; 'My child is still small'; 'So far it is not important'; 'Completely unimportant'; 'Not very important'; 'I don't know'; 'Somehow I still haven't considered this'.	7
Active sexual education	'Very important'; 'Everything is important from A to Z'; 'Sexuality education is important'.	9

The research also demonstrated that certain parents/foster parents understood the *relevance of sexual education*; therefore, educators should endeavour to involve these parents/foster parents in sex education and by means of cooperation ensure the formation of successful gender identity of adolescents with mild intellectual disabilities. The creation of the relevance of sex education and involvement of at least a small number of parents in the educational process could be an incentive for other parents/foster parents to expand their perception of the problem and promote their participation in sex education.

2. Cooperation of persons participating in the educational process of adolescents with mild intellectual disabilities on sexuality education issues. Research results demonstrated (see Table 3) that educators endeavoured to involve parents/foster parents in sex education; most often they did this *individually* (talking about sex education issues, visiting at home, etc.) and *talking on*

the phone. Educators discuss with parents/foster parents problems of adolescents with mild intellectual disabilities, for example *changes in the child's behaviour*. According to the research results, during parents' meetings, joint events, lectures and talks with specialists, educators endeavour to promote the understanding of *parents'/foster parents'* on sex education. During the meetings educators provide visual materials (films, situations, leaflets, etc.), organise discussions, evening parties 'over a cup of coffee', recommend literature and later discuss it. However, educators noted that they encountered a lack of '<...> methodical aids and literature adapted for adolescents with intellectual disabilities' [educator 9 and others], a lack of information, what may determine a fear to work on the issue of sex education because an incorrect rendering of information can prompt an excessive manifestation of an adolescents' sexuality through sexual activeness.

Table 3

Educators' Cooperation with Parents/Foster Parents on Sex Education Issues

Categories	Illustrating statements	Number of statements
Parents'/foster parents' education	'Talks with healthcare staff'; 'Parents and foster parents are provided with knowledge about learners' inappropriate sexual behaviour'; 'Knowledge on sex issues is provided'; 'Joint events, lectures, discussions'; 'Distributing leaflets on sexuality issues'; 'Visual materials'; 'Joint evening parties over a cup of coffee, sharing experience'; '<...> demonstration of films, analyses of situations <...>'; '<...> we read and discuss literature intended for that'; 'School nurse willingly joins us and gives advice to parents'; 'or at the meetings'; 'School staff try to cooperate with parents'.	44
Individual support for parents/foster parents	'Talks, communication with parents'; '<...> visiting at home'; 'Parents and foster parents communicate and cooperate with school'; '<...> issues related to the pupil are discussed'; 'Most often this is direct communication'; '<...> individual talks with parents about arising problems while the child is maturing'; 'We usually solve these issues individually'; 'Go to homes'; 'I haven't had an opportunity to work on this issue'; '<...> there is a lack of methodical aids, literature adapted for adolescents with intellectual disabilities'.	53
Cooperation by phone	'By ways that are most acceptable for parents or by phone'; 'Talks by phone'; 'More rarely by phone'; 'Speaks by phone'.	10
Evaluation of changes in the child's behaviour	'Considering the learner's lifestyle, family, personality'; 'Both the form tutor and parents inform about changes in the pupil's behaviour and physiology'; 'Parents and foster parents are informed about learners' behaviour (sexual)'.	5

The 'National Family Policy Concept (2008)' emphasises close cooperation between the family, school and society, helping the family to educate a person who is able to perceive the world, independently and together with others solve his/her and society's life problems. As it was mentioned above, the importance of cooperation is stated in regulating documents as well as in the 'Preparation for Family and Sexuality Education Programme (2007)'. The research aimed to discover the dimensions of parents'/foster parents' cooperation with educators on sex education. During the research it was noticed that in sex education parents/foster parents were little inclined to cooperate with educators and often they were satisfied only with formal participation in meetings.

Analysing informants' answers, the following categories were discovered (see Table 4): *lack of cooperation, active exchange of information with educators, formal communication in school meetings*. Parents'/foster parents' *lack of cooperation* with educators on sex education manifests itself by the parents' unwillingness to speak about these issues with educators because they are more inclined to solve problems in the family or they are only address when problems emerge. However, some parents *actively exchange information* about sexual problems *with educators*, try to jointly find the most suitable variants for solving them; others limit themselves to *participation in general meetings*, in which, according to them, sexual issues are not always exhaustively discussed.

Table 4

Parents'/Foster Parents' Cooperation with Educators on Sexuality Education Issues

Categories	Illustrating statements	Number of statements
Lack of cooperation	'I don't talk on this topic'; 'I still haven't had an opportunity to speak on this topic'; 'I haven't had an opportunity to speak on this topic'; 'I don't speak about this'; 'Teachers, among themselves. I, separately'; 'We little communicate with teachers, most often we are trying to solve everything at home in the family'; 'Somehow I still have never thought about speaking with the teacher about such things'; 'We don't socialise at all'; 'We don't socialise on these issues as long as no problems arise'.	15
Active exchange of information with educators	'Phone calls, meetings'; 'Sometimes we speak by phone with form tutors'; 'I ask about the child's behaviour at school, among friends'; 'To speak about that'; 'We speak about that'; 'We speak'; 'We speak'; 'I consult'; 'Sometimes we speak about that'; 'Rendering our opinions, requests, experiences'; 'Together with the form tutor we are trying to find the best variant'; 'In a concrete case we are trying to advise, explain comprehensibly'; 'We discuss, speak on this topic'.	10
Communication in school meetings	'I speak with educators when I go to meetings'; 'I take part in school meetings'; 'Cooperation is very minimal, during meetings these issues are usually not tackled'; 'We cooperate with specialists of our institution'; 'Lectures, talks'; 'We speak, read books, magazines about this'.	6

3. Parents'/foster parents' questions for educators about sex education of adolescents with mild intellectual disabilities. A small share of parents/foster parents who wished to cooperate with educators indicated questions about sex education which interested them (see Table 5): *problems of communication with the child, the need of information on sex education*. They are interested in issues of communication with the child: e.g., '<...> when and how to start a conversation so that she does not withdraw and is open <...>' [parent 9], 'How to react to children's interest in the opposite sex?' [parent 31], 'When does the child start to mature, voice changes, etc.' [parent 14].

Some parents/foster parents also lack comprehensive information on sex education; e.g., 'Where can I get literature on this issue?' [parent 24]; 'It is often noticed that lectures on sex education in schools are highly needed and the like' [parent 21]. Obelenienė, Pukelis (2004) emphasise that effective preventive programmes for pupils' early sexual relationships and sexually transmitted diseases should be grounded not on advocating contraception but on the enhancement of the parent-child relationship. Schools should focus more on the role of parents as educators (Giedraitienė, Vaičekauskaitė, 2002; Obelenienė, Pukelis, 2004 et al.).

Table 5

Sex Education Problems in the Family

Categories	Illustrating statements	Number of statements
Problems of communication with the child	'Most often the question arises when and how to start a conversation so that she doesn't withdraw and is open but this is not always the case'; 'Children are not inclined to talk openly about these things with parents'; 'I rarely ask the child about sexuality, he doesn't speak'; 'How to react to children's interest in the opposite sex?'; 'Communication'; 'Communication with the child'; 'Communication'.	6
The need of information on sex education issues	'Where can I get literature on this issue?'; 'Schools considerably lack lectures on sexuality education and the like'.	2

Parents'/foster parents' answers were supplemented by educators (see Table 6), who noted that parents were most often interested in the *active sex life* of their adolescents', and *manifestations of destructive behaviour*. They also needed *information* about the pupils' interpersonal relationships and behaviour at school. Pupils' too evidently demonstrated sexuality, asked for advice about contraception, protection from sexually transmitted diseases and sometimes they discussed about the usage of medication suppressing sexual desire. According to educators, parents often worry about manifestations of *destructive behaviour*: children's staying out, early sexual relationships, publicly demonstrated sexuality, sex crimes, conflicts with parents, etc. Thus, educators, naming aspects of cooperation with parents, repeatedly highlighted that these pupils started their sexual life early, which, as it was mentioned above, can be determined by the negative impact

of the family and social environment. Educators mostly accentuated a *lack of cooperation with parents/foster parents and a disregard of sex education*. They stated that 'parents were not very much interested in this topic and maintained that school should explain everything and prepare for the family' [educator 65]. Informants noted that parents often denied sexual problems, did not take an interest in them, did not pay attention to them and several educators indicated that *cooperation took place upon the emergence of problems*. Ustilaitė (2001) notes that adolescents experiencing a lack of spiritual needs, which are necessary for their full-rate development and socialisation (feel misunderstood, unnecessary), are more psychologically vulnerable. This can determine early sexual relationships, and an encouragement to take over peers' negative example.

Table 6

Educators' Attitude to Parents' Implemented Sex Education

Categories	Illustrating statements	Number of statements
Lack of cooperation	'Are shy to communicate about this with their children'; '<...> we are forced to explain to them about possible consequences of early friendship-love; e.g., allow to sleep with a boyfriend in the girl's home'.	16
Disregard of sex education	'<...> most often don't notice children's problems'; '<...> too little understand or don't take interest in children's sexuality education'; 'Often don't go deep into it'; 'Don't take interest, almost don't pay any attention to this'.	16
Asking for help regarding activeness of adolescents' sex life	'Most often requests to look after girls so that they don't have sexual relationships'; 'To talk with pupils about consequences of early sexual relationships, pregnancy and the like'; 'Inability to choose a proper boyfriend/girlfriend'; 'Lack of subtlety in interpersonal relationships'; 'Look for advice how to tame and help the child to cope with interest in the opposite sex arising during maturation'.	13
Need of information	'Parents don't know and ask what to do with children who don't manage their sexuality'; 'Parents' questions: how to behave'; 'Parents find it interesting to know their children's behaviour during lessons, relations with peers and surrounding people'; 'They need information about subtleties of friendship, dates, love and intimacy'; 'Also about contraception, protection from sexually transmitted diseases and sexual abuse'; 'Parents often ask about medication for suppressing the increased sexual desire'.	14
Destructive behaviour	'Children's staying out, guessing that they have suspect friends'; 'Early sexual relationships'; 'Sexual crimes'; 'Publicly demonstrate it (author's comment: sexuality), produce sounds, etc.'; 'Problems: constant wish to argue with parents, rebel against teachers'.	11
Cooperation upon emergence of problems	'<...> when something bad happens'; 'Parents take little interest in problems until they "pop up" in public'; 'When an adversity happens'.	4

The research disclosed participants differing attitudes to the educational process (parents/foster parents and educators) towards the sex education of adolescents with mild intellectual disabilities in the social and educational environment. Educators stated that sex education was a relevant problem due to pupils' early sexual relationships, lack of social skills, emotional and behavioural problems, and the demonstration of destructive sexual behaviour. Parents are characterised by having a passive attitude to sex education; they are inclined to pass on this function to educators and the media. This can determine that a considerable share of pupils come from families and an environment where a negative impact is experienced, where inappropriate behavioural norms and value orientations are taken onboard. It must be noted that parent-educator cooperation is particularly important for the successful process of sex education because the successful (self-) formation of the pupils' gender identity can only be achieved by combining educational goals and looking for joint problem solving strategies. Educators should endeavour to recruit a greater parents'/foster parents' involvement in the sex education process, and develop their perception about the importance of sexuality.

Conclusions

1. The research results disclosed that educators treated the sex education of adolescents with mild intellectual disabilities as *relevant*. Its importance was emphasised due to *pupils' active sex life*, resulting in early pregnancy, and sexually transmitted diseases, etc. Problems also arise due to a *lack of pupils' social skills, credulity* and are deepened by a *lack of education in the family and negative influence of the family and environment*. An analysis of the parents'/foster parents' attitude to sex education disclosed that parents/foster parents were *passiveness*, they were not inclined to speak with children and some thought that the adolescent should find out everything from friends, Internet forums, and were often inclined to pass on this issue to school educators and/(or) staff.
2. Analysing the research results, it was noticed that parents were little inclined to cooperate with educators on sex education and were often only satisfied with formal participation in the meetings. Research results highlighted that educators' cooperation with

parents/foster parents on sex education more often took the form of formal communication; however, there were many educators who personally communicated with parents/foster parents.

3. The research highlighted that sex education issues that are of interest to parents/foster parents were: *communication with the child, maturation and the need for comprehensive information on sex education*. Educators supplemented these ideas with the following topics: early commencement of sex life, inability to get in touch with and communicate with peers and surrounding people, and the manifestation of destructive behaviour.

References

1. Anderson, P., Kitchin, R. (2000). Disability, Space and Sexuality: Access to family Planning Services. *Social Science & Medicine, Vol. 51, Issue 8 (16)*, 1163–1173.
2. Cuskelly, M., Gilmore, L. (2007). Attitudes to Sexuality Questionnaire (Individuals with an Intellectual Disability): scale development and community norms. *Journal of Intellectual and Developmental Disability, 32 (3)*, 214–221.
3. *Dėl Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos patvirtinimo* (2007 m. vasario 7 d. švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. ISAK-179) [žiūrėta 2009-02-15]. Prieiga internete: <<http://www.smm.lt/ugdymas/docs/2007-02-07-ISAK-179.pdf>>.
4. Eastgate, G., Scheermeyer, E., Driel, M. L. (2012). Intellectual disability, sexuality and sexual abuse prevention. A study of family members and support workers. *Bones, Vol. 41, No. 3*, 135–139 [žiūrėta 2013-10-15]. Prieiga internete: <<http://www.racgp.org.au/afp/2012/march/intellectual-disability,-sexuality-and-sexual-abuse-prevention/>>.
5. Farely, C., O'Brien, M., Praina, V. (2007). The discourses of sexuality in curriculum documents on sexuality education: An Australian case study. *Sex Education, 7 (1)*, 63–80.
6. Flax, J. (1995). Postmodernizmas ir lyčių santykiai feministinėje teorijoje. *Moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo*. Vilnius: Pradai.
7. Giedraitienė, E., Vaičekauskaitė, R. (2002). Vaikų su negalia lytinio ugdymo mokykloje problema. *Pedagogika, 57*, 44–49.
8. Yvi, D. K. (2012). Gender speak. Personal effectiveness in gender communication. Texas. A&M University–Corpus Christi.
9. Jucevičienė, P. (2008). Edukacinės ir mokymosi aplinkos – inovacijos socioedukacinio įgalinimo veiksnys. *Socialiniai mokslai, 1 (59)*, 58–70.
10. Juodraitis, A., Pocevičienė, R. (2008). Paaušlių požiūris į ankstyvus lytinius santykius. *Jaunųjų mokslininkų darbai, 2 (18)*, 116–221.
11. Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimas Nr. X-1569 „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2008, Nr. 69-2624.
12. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. ISAK-2433 „Dėl pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2008, Nr. 99-384.
13. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas 2003 m. birželio 17 d. Nr. IX-1630 // Valstybės žinios, 2003, Nr. 63-2853 [žiūrėta 2007-10-02]. Prieiga internete: <<http://www.smm.lt/strategija/vss.htm>>.
14. Martin, C. L., Ruble, D. (2004). Children's search for gender cues: Cognitive perspectives on gender development. *Current Directions in Psychological Science, 13*, 67–70.
15. Martišauskienė, E. (2008). Ugdomojo mokymo retrospektyva ir dabartis (V. Rajeko „Ugdomojo mokymo“ ir konstruktyvizmo paralelės). *Pedagogika, 89* [žiūrėta 2009-02-26]. Prieiga internete: <www.ceeol.com>.
16. McCabe, M. P., Cummins, R. A., Deeks, A. A. (1999). Construction and psychometric properties of sexuality scales: Sex Knowledge, Experience, and Needs scales for people with intellectual disabilities (SexKen-ID), people with physical disabilities (SexKen-PD), and the general population (SexKen-GP). *Research in Developmental Disabilities, 20 (4)*, 241–254.
17. Nangle, D. W., Hansen, D. J. (1993). Relations Between Social Skills and High-Risk Sexual Interactions Among Adolescents. *Behavior Modification, Vol. 17, No. 2*, 113–135.

18. Obelenienė, B., Pukelis, K. (2004). Lytinis švietimas Lietuvoje ir pasaulinė reprodukcinė ideologija [žiūrėta 2009-01-10]. Prieiga internete: <<http://www.gyvybe.lt/files/File/straipsniai/lytinissvietimas.pdf>>.
19. Rector, R. (2002). The effectiveness of abstinence education programs in reducing sexual activity among youth. *Backgrounder* 1533. Washington: Heritage Foundation. [žiūrėta 2013 09 10]. Prieiga internete: <<http://www.heritage.org/research/reports/2002/04/the-effectiveness-of-abstinence-education-programs>>.
20. Rogers, C. (2009). (S)excerpts from a Life Told: Sex, Gender and Learning Disability. *Sexualities, Vol. 12 (3)*, 269–288.
21. Rogers, C. (2010). But it's about sex: mothering, normalisation and young learning disabled people. *Disability & Society, Vol. 25, No. 1*, 63–74.
22. Rugevičiūtė, R. G. (2008). Bendrojo lavinimo Lietuvos mokyklų katalikų tikybos mokymo programų kaita. *Pedagogika, 90*, 57–64.
23. Tereškinas, A. (2004). Konfliktinė hegemonija: žiniasklaida ir moterys Lietuvoje bei Europos Sąjungoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai, 3* [žiūrėta 2008-10-15]. Prieiga internete: <http://www.ku.lt/sociologija/files/2004_nr.03.65-78.pdf>.
24. Ustilaitė, S. (2001). *Paauglių lytiškumo raida ir jos psichopedagoginės korekcijos prielaidos*. Daktaro disertacija. Vilniaus pedagoginis universitetas.
25. Ustilaitė, S. (2008). *Lytiškumo ugdymas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
26. Vasiliauskas, R. (2006). Ugdymo filosofijos integravimas į pedagoginę praktiką. *Pedagogika, 86* [žiūrėta 2008-10-15]. Prieiga internete: <www.ceeol.com>.
27. Veglia, F. (2004). *Mental disability and sexuality* [žiūrėta 2008-10-15]. Prieiga internete: <<http://www.styrktarfelag.is/files/1999882279mental%20disability%20and%20sexuality.doc>>.
28. Westheimer, R. K., Stanford, L. (2005). *Human Sexuality*. Philadelphia: Lippincott Williams&Wilkins.

Received 2013 10 28